

“felix qui potuit rerum cognoscere causas”

Vergilius, Georgica II, 490

(het geluk is met degene die inzicht heeft verworven
in de oorzakelijke samenhang der dingen)

Van dezelfde auteur

Het Emergente Universum van Erik Hazepad (2015)

Het Emergente Universum van Joachim Bolt (2018)

www.hetemergenteuniversum.nl (2017)

Dit is een prehistorisch boek. Het verleden determineert het heden.

Elke gebeurtenis, elk besluit, heeft zijn wortels in gebeurtenissen of beslissingen die eraan vooraf gingen. Geen enkel voorval wordt bepaald door aangelegenheden in de toekomst. Als dat soms zo lijkt is dat een vorm van zinsbegoocheling. Bestemming is een illusie.

De keuzes die je maakt worden volledig bepaald door het verleden. Er is geen doel, alleen maar oorsprong.

Ook de geschiedenis van *El Instituto* is als een deinende zee van actie en reactie. Niets is doelgericht, alles wordt bepaald door oorzaak en gevolg.

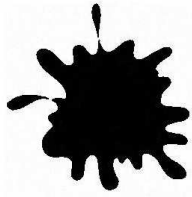
De toekomst is een droom.

Dit boek gaat over het 'ontstaan' van dingen.

MAGAZINE 5

Waarin beelden van tijdbinders (klokken) en –vlieders (illusies), een verlichte overpeinzing, historische vertellingen en essays, een aantal columns (rel, bom, bevel, nauw, knop, klok), de synergetische evolutietheorie, een pamflet en het feuilleton *El Instituto*

- 81 *DYNAMISCH EVENWICHT*
- 82 Balans (afbeelding)
- 83 Door de bomen het bos (stereogram)
- 84 ***El Instituto 12 PRIJSVOGELS***
- 85 *BRAZILIAANSE PLOFTOR*
- 86 Zakhorloge met stenen van Facio (afbeelding)
- 87 **HEMELSE GLOED OF VALSE SCHEMER?**
- 88 Zakhorloge Voltaire (afbeelding)
- 89 **L'HOMME SAUVAGE**
- 90 Delboeuf illusie (afbeelding)
- 91 *REVOLUTIONAIR BESLUIT*
- 92 Revolutionair horloge (afbeelding)
- 93 **HOMO LUMINUS, DE VERLICHTE MENS**
- 94 Zonnebloem effect (afbeelding)
- 95 *DE WERELDVREDE NABIJ*
- 96 Bolvormig horloge (afbeelding)
- 97 **TIJDBOM**
- 98 *EROS IN DE CHAMBRE*
- 99 De tijd ontploft (afbeelding)
- 100 **ZELFZUCHTIGE OMHELZINGEN**
- 101 Endosymbionten theorie (afbeelding)
- 102 Maanillusie (afbeelding)
- 103 ***El Instituto 13 VERSCHIJNSELEN***
- 104 Franse stoomklok (afbeelding)
- 105 Elektromagnetische klok (afbeelding)
- 106 **SAMEN VOOR ONS EIGEN**
- 107 Münsterberg illusie (afbeelding)
- 108 koekoeksklok (afbeelding)
- 109 **EIGEN BELANG EERST**
- 110 *KLOKKIJKEN IS ONGEZOND*
- 111 Zwitserse ATMOS klok (afbeelding)
- 112 **DE PACHANOTEN**

L & B: REL

DYNAMISCH EVENWICHT

Onderzoekers aan de Universiteit van Uppsala hebben voor grote onrust gezorgd met hun aanbeveling voor de herinvoering van verboden E-nummers.

E-nummers zijn door de Europese Unie goedgekeurde hulpstoffen om de eigenschappen van levensmiddelen te veranderen. De toevoegingen zorgen ervoor dat het hele jaar door elk soort eten te krijgen is, dat er bovendien goed uitziet en lekker smaakt. De additieven stellen ons in staat om een gevarieerd voedingspatroon te volgen. De stoffen hebben een E-nummer als bewijs dat ze veilig zijn.

De onderzoekers vinden het dan ook onterecht dat onder druk van diverse maatschappelijke instellingen sommige toevoegingen in de ban zijn gedaan. Vooral kleurstoffen en smaakversterkers moeten het ontgelden omdat er vermoedens bestaan dat ze bijdragen aan gedragsstoornissen en allergische reacties (net als overmatig douchen). Zij wijzen op het natuurlijke verloop van afwisselend gunstige en bedreigende factoren waarmee elke populatie te maken heeft en die in de ecologie bekend staat als het dynamisch evenwicht. Juist onthouding van bepaalde stoffen veroorzaakt overgevoeligheid en zal de volksgezondheid op termijn ondermijnen. Zij stellen dan ook voor om 'deze onzin onmiddellijk te beëindigen'.

Nadat hun aanbeveling via de sociale media is uitgelekt, zijn in het hele land rellen uitgebroken. De Sverigedemokraterna, een soort Zweedse PVV, heeft het aftreden van de minister van volksgezondheid geëist. Dat de soep, met of zonder additieven, niet zo heet gegeten wordt als opgediend, blijkt wel uit de reactie van een woordvoerder namens het betreffende ministerie:

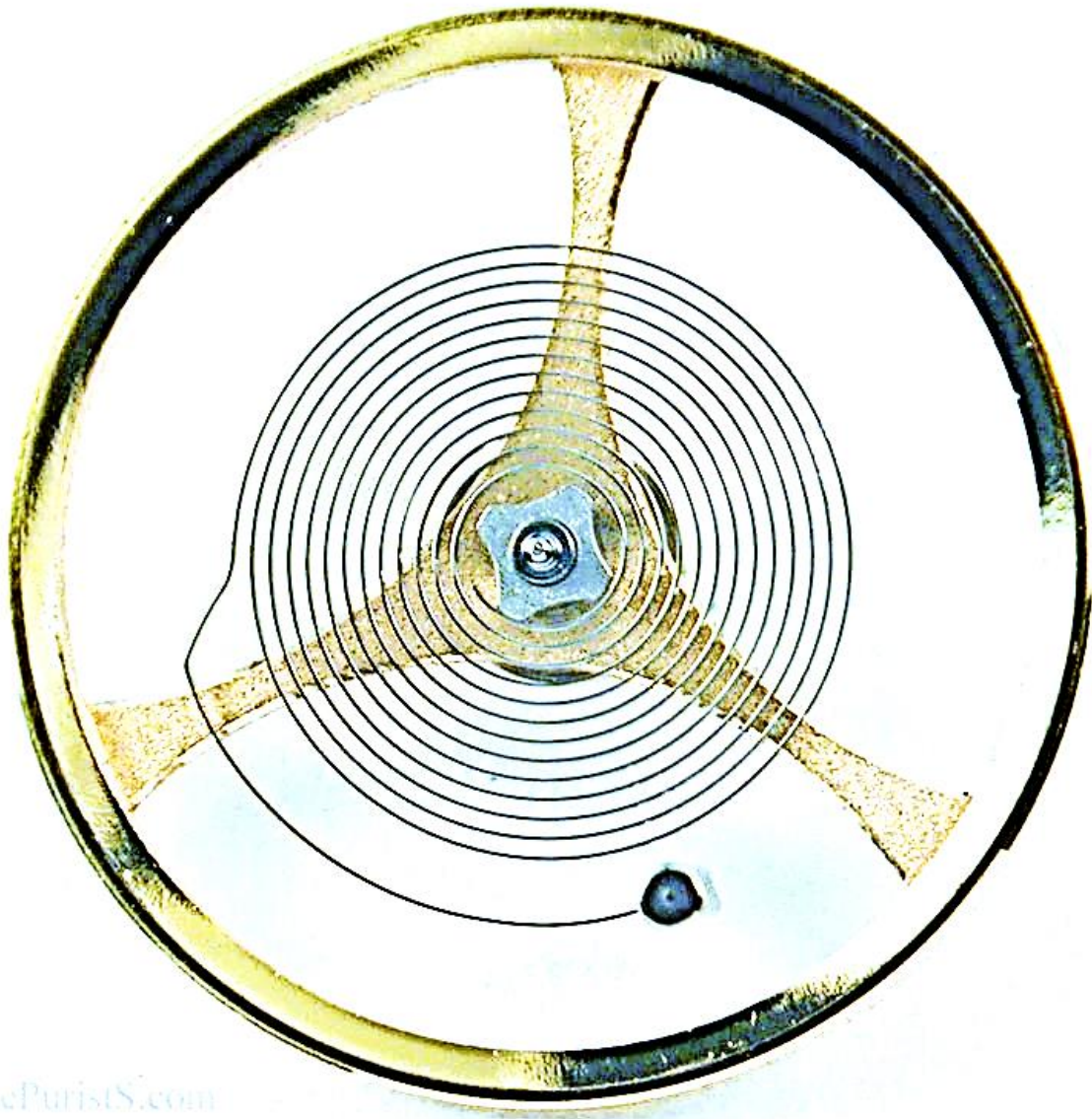
"De aanbeveling is geheel vrijblijvend. Als democratische instelling wordt ons beleid bepaald door alle meningen in onze maatschappij."

De suggestie dat universitaire onderzoekers ook maar een mening verkondigen, is bij de wetenschappers natuurlijk in het verkeerde keelgat geschoten.

"Dergelijke uitlatingen zijn gevaarlijker dan alle voedingsadditieven bij elkaar."

Wat weer tot een universitaire rel heeft geleid: studenten hebben bezwaar tegen E-nummers in het kantine-eten. Ze beschuldigen de staf ervan hen opzettelijk te drogeren en de kwestie nu in de doofpot te willen stoppen.

*De precisie van de SLINGER
en compactheid van de VEER*

In een ONRUST of BALANS gecombineerd

DOOR DE BOMEN HET BOS

HET DICHT BLADERDEK

DIE BRON VAN LEVEN

VERSTIKTE HEM

***El Instituto* 12 PRIJSVOGELS**

Het uitzicht was opzienbarend. Uitgeput als ze waren, vervulde het panorama hen met voldoening. De helling beneden hen was, net als in de richting vanwaar ze gekomen waren, begroeid met het weelderige oerbos dat voor hen geen geheimen meer had. In het zuiden waren open plekken te onderscheiden, waar, tussen de bebouwde akkertjes, eenvoudige huisjes stonden. Agricultuur. Aan de andere kant, in het noorden, vielen vooral de brede waterstromen op. En recht voor hen, in de verte: de haven. Handelsverkeer. Krijgsverrichtingen ongetwijfeld. Ze waren weer in de 'beschaafde' wereld.

Er lagen wel honderd schepen op de rede. Hiervandaan was het niet te zien maar Theodoor wist dat de meeste onder Spaanse vlag voeren. Mogelijk lag er een verlaten Portugees of Fransoos, misschien zelfs een vliegende Hollander, van de oorspronkelijke bemanning zou niemand over zijn. Iedereen was afgeslacht, overboord gesprongen en verdronken of ze hadden hun afkomst verloochend en waren Spanjaard geworden.

Dagenlang hadden ze geklommen. Eigenlijk al veel langer. Vanaf het moment dat ze de boten hadden verlaten en te voet verder waren gegaan, had het pad omhoog geleid. Bij wijze van spreken, van een echt pad was natuurlijk geen sprake geweest. Vaak hadden ze moeten klauteren over kale rotsen, tussen cactusbomen door, langs ijskoude beken. Soms moesten ze door poelen waden en zich moeizaam een weg banen door weerspannig struikgewas. Telkens als ze weer een top hadden bereikt, hadden ze teleurgesteld moeten constateren dat na een lichte daling het pad verderop weer omhoog ging, dat het uitzicht uitsluitend uit begroeide en kale hellingen bestond. En lucht.

De lucht was aanvankelijk tropisch warm geweest, maar naarmate ze verder klommen, nam de temperatuur af. Ze kregen meer last van de wind. Wat eerst een aangename verkoeling bracht, veranderde allengs in een ijzige gesel. De hinderlijk dichte vegetatie die ze weken geleden achter zich hadden gelaten, werd nu node gemist op hun speurtocht naar beschutting. De beste manier om warm te blijven, was flink doorklimmen. Maar er moest ook worden gerust dus waren ze voortdurend alert op steenstapelingen en spleten die niet alleen de doortocht bemoeilijkten maar ook bescherming konden bieden tegen de wind.

De oorspronkelijke bemanningsleden van de Concepción, die vanuit het kampement aan de Amazonedelta de rivier waren opgeroeid, had Theodoor bijna allemaal uit het oog verloren. Ze waren nog met zijn drieën. Hij keek neer op de zwarte kruinen van de indianen, nou ja, van de twee die nog over waren, Pablo en die doofstomme. De derde van de platneuzen, waarvan hij de naam ook niet had kunnen onthouden, was in een dorpje onderweg achtergebleven. Uit vrije wil, omdat hij zijn hart verloren had aan een plaatselijke schone. Daarna als gevangene omdat hij in zijn ongeduld te handtastelijk was geweest, een daad die was veroorzaakt door langdurige onthouding en kwijnende fatsoensnormen. Tenslotte onder de grond, omdat hij ter dood was veroordeeld en onthoofd.

Archibald was, lang daarvoor al, het eerste slachtoffer geweest. Kort nadat ze in de lange kano's stroomopwaarts de Amazone waren opgevaren. Na hun overhaaste afscheid van de Franse latrines – of wat daarvoor doorging – had de neurotische dekmatroos het genot ontdekt om zijn benen in het reinigende rivierwater te laten bungelen. Intens genietend van deze zowel zuiverende als verkoelende weldaad, had hij de schichtige vingerwijzingen van de Arowakse roeiers genegeerd. Plotseling was hij verdwenen. Het duurde zeker een paar seconden voordat Jacco, die naast hem had gezeten, zijn maat miste. En het duurde een aantal seconden voordat de rest van de inzittenden in de boot begrepen had wat er gebeurd was: Archibald overboord.

In het water was alles rustig, geen spoor van de drenkeling. Totdat met grote heftigheid een waterzuil omhoog spoot. Het leek of Archibald een boomstam omklemde die vanuit de diepte door het oppervlak stootte. Terwijl hij in Archibalds grijze ogen keek die hem alarmerend aanstaarden, ging het door Theodoor heen dat een boomstam nou eenmaal lichter is dan water. Later had hij zich vaak afgevraagd waarom hij op dat moment aan het drijfvermogen van hout had moeten denken. Nu was hij zonder aarzeling de rivier ingesprongen om Archibald aan boord te helpen, maar als hij de volwassen brilkaiman niet voor een boomstam had aangezien, had het slachtoffer wellicht minder lang

hoeven lijden. De krokodil had Archibald weliswaar losgelaten, toch was dat vooral geweest om de stukken vlees die het beest uit de zeemansbenen had gescheurd vast te verorberen alvorens aan het hoofdgerecht te beginnen. Maar dat was inmiddels, mede door Theodoors ingrijpen, buiten bereik van het monster de boot ingetrokken.

De wonden waren vreselijk. Het onmenselijk gegrom tussen Archibalds opeengekleemde kaken was ijzingwekkend. Zijn herstel onwaarschijnlijk.

De bloedstralen namen af toen de bovenbenen met riemen werden afgesnoerd. Het gekerm duurde voort. De echo weerklonk nog na in Theodoors brein.

Ondanks tegenwerpingen van de Arowakken – die Roodreus, zoals ze Archibald hadden genoemd, allang hadden opgegeven – had Theodoor het bevel gegeven om naar het dichtstbijzijnde dorp aan de oever te peddelen. Hij had zich de woorden van de scheepsarts op de Concepción herinnerd: hoewel Van den Berghe de indianen maar een inferieur mensenras vond, had hij hoog opgegeven van hun kennis van geneeskrachtige kruiden (net als beesten die wisten wat goed voor ze was). In het dorp woonde wellicht een wonderdokter die Archibald nog kon oplappen.

Nadat ze onder grote belangstelling van een bond uitgedoste menigte bij het eerstvolgende dorp aan de oever van de rivier aanmeerden, ontdekten ze dat het feest was. Bewoners van nabijgelegen gemeentes waren aanwezig, met inbegrip van vele hoogwaardigheidsbekleders waaronder kruidendokters en tovenaars, ter ere van de gezamenlijke overwinning op het nomadenvolk dat hun bossen placht leeg te roven. Tegen de achtergrond van gekooide gevangenen – uitsluitend volwassen mannen; het lot van de vrouwen en kinderen was duister – had Theodoor met hulp van Pablo een onderhoud met een soort van ontvangstcomité. De woest ogende inboorlingen stelden de aanwezigheid van die verschrikkelijke vreemdelingen niet erg op prijs maar ze hadden wel snel in de gaten dat spoedeisende hulp geboden was.

Het was of de voorzienigheid ermee speelde. Er was inderdaad een toverdokter, de enige nomade, bovendien, die met eerbied werd bejegend. Zij was weliswaar gegijzeld maar dat leek haar niet te deren. In een bewaakte hut behandelde zij zieken en gewonden die, zo kreeg Theodoor te horen, binnen een mum van tijd weer opknapten. Ze hadden het niet beter kunnen treffen.

Archibald werd dan ook aan haar zorgen toevertrouwd en Theodoor hield de behandelwijze angstvallig in het oog. Het viel hem op dat alle kwalen met hetzelfde medicijn werden behandeld: de blaadjes van een bepaald kruid die in grote getale in de hut aanwezig waren en die met een vijzel werden verpulverd onder toevoeging van een hoeveelheid bloed. 'Kippenbloed', vermoedde Theodoor die vroeger eens een magiër in Antwerpen aan het werk had gezien. Totdat de bokaal werd aangevuld met bloed van heel andere vogels, kleiner dan kippen en met groene vleugels. Hij kon de dode beesten niet goed zien maar hij had een akelig vermoeden: *engeltjes uit de tuin van Eden*.

Zijn aandacht werd echter getrokken door een vergenoegd gebrom uit de mond van de patiënt. Tijdens zijn behandeling ging Archibald zich al beter voelen – *dat kruid is vast een pijnstillertje* – en enkele dagen later wandelde de rooie reus alweer rond alsof er niets gebeurd was.

De rest van het gezelschap had zich afzijdig gehouden van de feestelijkheden en gebivakkeerd in en om de boten. Nu Archibald na een paar dagen weer de oude was, verweten ze de dekmatroos van aanstellerij: zo ernstig konden zijn verwondingen niet geweest zijn. Maar Theodoor dacht daar heel anders over.

Onopvallend had hij zich samen met Pablo toegang verschaft tot het 'hospitaal' van de toverdokter. Terwijl de nomade in een hoek lag te slapen, verzamelden ze zoveel mogelijk van de blaadjes om er hun meegebrachte zakken mee te vullen. Het was natuurlijk niet netjes wat ze deden maar onder de huidige omstandigheden, overgeleverd aan de wildernis, voelde Theodoor geen wroeging. Het was ieder voor zich en de slimste voor allen, of zo iets, en bovendien was dat kruid goud waard! Ze zouden hun reis nu veel beter uitgerust kunnen voortzetten.

Helaas liepen de zaken anders dan gepland. Te snel werd de geslonken voorraad heilzame blaadjes opgemerkt en ironisch genoeg werd de zo razendsnel genezen patiënt, de nietsvermoedende Archibald, in de boeien geslagen. Overtuigd van zijn, eveneens razendsnelle, verslaving aan het kruid werd

hij beschuldigd hun gastvrijheid te hebben misbruikt en werd hij veroordeeld tot ophanging aan de voeten op een stille plek in het bos.

Alleen bleek die plek niet zo stil te zijn toen het gezelschap 's nachts Archibalds gekrijs hoorde. Niemand kon met zekerheid zeggen of het een kolonne mieren of een jaguar was geweest, maar zijn blozende hoofd zouden ze nooit meer terugzien.

Theodoor hield zichzelf voor dat hij daar zelf had gehangen als hij de blaadjes had teruggegeven en volharde in een zelfzuchtig stilzwijgen. *Eén slachtoffer om de rest van het gezelschap te sparen*. Hij had de potige Harko gevraagd om de zakken aan boord te verstoppen. De timmerman zou vast oog hebben voor een geschikte plek. Onder het mom dat ze het ongeduld van de roeiers niet langer op de proef moesten stellen verordonneerde hij de volgende ochtend hun vertrek. Met vers water en fruit werd de tocht hals over kop hervat. Het wroetende schuldbesef dat hij toch niet helemaal wist buiten te sluiten, probeerde hij te onderdrukken met zijn geloof in de Christelijke rechtvaardigheid. Archibalds verwondingen waren zodanig geweest dat hij wel had *moeten* sterven. Daar kon geen tovenarij tegenop. God was goed en Jezus de weg. Toch?

Het eerstvolgende slachtoffer van de wildernis dat Theodoor onder ogen kwam, was geen lid van het reisgezelschap, maar een pasgeboren baby.

Enkele dagen na het overlijden van hun maat hadden ze aangemeerd bij een dorp dat ooit was gesticht door gevluchte negerslaven. Het merendeel van de bewoners was gitzwart en de aanwezige indianen bleken allemaal te werken voor de 'burgemeester'. Met argwaan werd het gezelschap bemonderd. Totdat de burgemeester de drie Afrikaanse (zwarte) schepelingen in het oog kreeg. Op dat moment sloeg de stemming om in vrolijke gastvrijheid.

Het was in dit dorp dat Theodoor uitgebreid kennis maakte met het motief van zijn aanmonstering op de Concepción: de paradijsvogels. Of liever, de pratende papegaaien. Al eerder had hij de bontgekleurde vogels zien rondvliegen, maar ze waren steeds te ver weg geweest om een gesprek met ze te kunnen voeren.

Hier bleken ze echter gewoon in het dorp te wonen. Hij had gezien hoe de vogels zich er vrij bewogen. Een groot deel van de dag verstopten ze zich in het dichte struikgewas rondom het dorp maar op vaste tijden kwamen ze tevoorschijn en vlogen ze rechtstreeks in de richting van een aantal hutten. In grote getale scharrelden ze daar rond op de veranda's en daken en trokken onverschrokken de woninkjes binnen.

Zijn pogingen om de papegaaien te naderen, mislukten. Zowel de bewoners als de dieren zelf leken zijn aanwezigheid te mijden. Telkens als hij in de buurt kwam, vlogen de vogels weg en wierpen de bewoners hem een misprijzend blik toe. Theodoor had het gevoel dat hij onterecht werd buitengesloten. Dachten ze soms dat hij die vogels wilde vangen? Was hij voor niets de halve wereld overgestoken!? Zijn vertwijfeling nam toe toen hij merkte dat de papegaaien alleen van hém leken te schrikken.

Uiteindelijk werden zijn inspanningen in zoverre beloond dat hij tot de ontdekking kwam dat de vogels gevoerd werden. Overal waar ze kwamen, hadden de bewoners wat te eten voor ze klaargezet. Dat was natuurlijk de reden van hun steeds weerkerende bezoek. Het zou wel iets met een primitief geloof in bosgeesten te maken hebben, meende Theodoor. Of wellicht was ook aan deze eenvoudige dorpsbewoners het paradijs geopenbaard.

Wat eten betreft mocht Theodoor trouwens ook niet klagen. De gastvrijheid van de dorpsbewoners had zich vertaald in grootscheepse banketten waar de vreemdelingen van harte bij werden uitgenodigd. Of het nu zijn gewoonte was om iedereen in de overvloed van het woud te laten delen of dat hij speciaal zijn gasten wilde verwennen, de burgemeester zag er op toe dat niemand iets tekort kwam, de reisgenoten niet maar ook geen van zijn onderdanen, inclusief de indianen. Iedereen genoot van het rijke fruit, de geurige kruiden, de sappige knollen.

Zoals, naar later bleek, in de meeste nederzettingen langs de Amazone gebruikelijk was, werd ook hier datura-thee en ayahuasca geschonken. De meeste dorpelingen dronken het met mate maar een enkeling ging zich eraan te buiten, begon wild te dansen of luidkeels te zingen om even later versuft in elkaar te zakken.

Omdat hij er misselijk van werd, liet Theodoor de drank aanvankelijk aan zich voorbij gaan zodat hij voortdurend dorst had. Later raakte hij gewend aan de thee en merkte zelfs dat het hem alerter leek te maken, dat hij dingen zag die hem voorheen waren ontgaan. Toen hem echter werd verteld dat de stukjes geroosterd vlees die ze aten, niet afkomstig waren van de hoenders en zwijnen die in het dorp werden gehouden, maar van wilde dieren die werden buitgemaakt, had hij niet beseft dat daar ook de papegaaien toe werden gerekend.

Wel raakte hij diep teleurgesteld toen hij ontdekte dat zijn 'paradijsvogels' weliswaar snaterden dat het een lust was, maar verder overwegend onbegrijpelijke onzin uitkraamden. Eindelijk had hij hun vertrouwen gewonnen, had hij ze binnen gehoorsafstand kunnen naderen, en bleek alles wat hij hoorde niet meer dan een schril gekwebbel en dom gekrijs te zijn.

Ongeacht welk dialect ze spraken, dit was geen verstandige taal.

Zijn teleurstelling veranderde in vertwijfeling en de vertwijfeling werd apathie. Urenlang lag hij naar de lucht te staren zonder zich iets van de anderen aan te trekken. Hij zag het silhouet van vreemde vogels in een witte hemel en vroeg zich af of het schepselen waren uit het oerwoud of uit een koortsdroom. 's Avonds zocht hij de beschutting van een hutje maar het eten liet hij staan. De geluiden uit de rimboe drongen nauwelijks tot hem door. Alleen het krijsen van een baby, dat langzaam wegstierf. Zo herinnerde hij zich later.

Na een doorwaakte nacht had hij de volgende morgen wat rondgezworven in de omgeving en was tenslotte neergezegen tegen een half verrotte boomstronk. Leeg en lusteloos staaarde hij naar de zwerfhond die tussen het afval scharrelde. Afval was hij in het Franse kampement ook overal tegengekomen. Op de Concepción hadden ze afval altijd gelijk overboord gegooid. Dat hier afval lag, gaf wel aan hoe welvarend dit dorp was. De hond had zijn gescharrel gestaakt. Uit zijn gespannen houding leidde Theodoor af dat het beest iets gevonden had.

Toen zag hij het gezichtje.

Weg was zijn onverschilligheid. Dit was verschrikkelijk. Hij was opgesprongen, had de hond verjaagd, was bij het lijkje neergeknield. Doodgeboren? Hij moest er niet aan denken dat het anders was geweest. Nachtdieren hadden zich ermee bemoeid. Het lichaampje was overdekt met vuurmieren. Waarom was het niet begraven? De mieren zaten nu ook op hem.

Theodoor maakte dat hij wegkwam en stuitte bijna onmiddellijk op een paar vrouwen die hem gebaarden daar weg te blijven: dat was een heilige plek waar mannen niets te zoeken hadden! Ontsteld probeerde Theodoor duidelijk te maken wat hij gevonden had, maar ze leken hem niet te begrijpen. Of deden alsof. Nogmaals, hij had daar niets te zoeken.

Gekweld door ergernis en ontgoocheling stampte hij terug naar het dorp waar hij iedereen liet weten dat ze zo snel mogelijk verder zouden trekken.

Terwijl hij met Pablo en de doofstomme indiaan – die noch doof noch stom was, alleen onverstaanbaar – over het Peruviaanse laagland uitkeek, leek het plotseling of hij omver werd geduwd. Waarom deden ze dat? Maar toen hij opkeek, zag hij de indianen naast hem op de grond liggen.

"Aardgeschok", mompelde Pablo. De trilling die Theodoor door de grond voelde gaan deed hem denken aan de schok waarmee hun kano tegen de grond was gelopen. Die schok had het einde van de bootreis betekend. Stroomopwaarts waren zoveel stroomversnellingen en ondieptes dat ze beter te voet verder konden gaan.

Wekenlang had hij op het water geleefd. Bij sommige ondiepe gedeeltes hadden de mannen hun bagage over land gesjouwd zodat de diepgang van de kano's werd beperkt. Maar *hij* had de boot nooit verlaten. Het oerwoud boezemde hem angst in. Vanaf de rivier was het alsof hij door een tunnel van ondoordringbare vegetatie voer. Achter die muur heerste een onheilspellende stilte. Alleen af en toe verscheurd door een alarmerend gehuil, vooral 's nachts, of een zware dreun die hem de stuipen op het lijf joeg. Soms wist hij niet of hij echt iets gehoord had of dat hij weer eens droomde dat hij met het aangevreten hoofd van 'Roodreus' de papegaaien omverkegelde.

Na hun vertrek uit het dorp hadden ze dagen achtereen stroomopwaarts gevaren. Met uitzondering van de drie Afrikanen, die zich door de zwarte burgemeester hadden laten overhalen om te blijven, was het gezelschap na een vrij eentonige tocht bij een vesting aangeland van Portugese kolonisten,